

idrak

Dini Arařtırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies

Cilt/Volume-3 • Sayı/Issue-1 • Haziran 2023

Cilt | Volume: 3 • Sayı | Issue: 1

15 Haziran | June 15, 2023

Kırâat Farklılıkları Bağlamında Tek Kelime İdgâmi

One Word Idghâm in The Context of Recitation Differences

Cafer Yıldız

Öğretim Görevlisi, Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi
Anabilim Dalı, Giresun/Türkiye.

*Lecturer, Giresun University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Basic Islamic Studies, Qur'anic Recitation, Giresun/Türkiye.*

cafer.yildiz@giresun.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1758-4044

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Arařtırma Makalesi | Research Article

Geliř Tarihi | Date Received: 13 Nisan | April 2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 25 Mayıs | May 2023

Yayımlanma Tarihi | Date Published: 15 Haziran | June 2023

Atıf | Cite as

Yıldız, Cafer. "Kırâat Farklılıkları Bağlamında Tek Kelime İdgâmi".
İdrak Dini Araştırmalar Dergisi 3/1 (Haziran 2023), 147-175.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile
taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

*This article has gone through a peer review process and scanned via a
plagiarism software. No plagiarism has been detected.*

Telif | Copyright ©

*idrak'te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.
The copyrights of articles published in idrak belong to their authors.*

Published by Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Giresun University Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Türkiye.

Kırâat Farklılıkları Bağlamında Tek Kelime İdğâmı¹

Öz

Kırâat farklılıkları iki kategoride ele alındığında birisi ferşî farklılıklar, diğeri ise usûl farklılıkları olmaktadır. Ferşü'l-hurûf diye de ifade edilen farklılıklar, sûrelerin tamamına yakınında dağınık bir şekilde bulunan ve bir kurala da tabi olmayan, sadece rivâyete dayalı olarak ortaya çıkan ihtilaflardır. Kavâid-i külliye olarak da ifade edilen usûl farklılıkları ise aynı şekilde 'Kur'ân'ın tamamını kapsayan ve hükmü bir tarz üzere kesintisiz devam eden şeydir' diye tarif edilir. İmâle, beyne, işmâm, nakil, sekte ve teshil gibi birçok konu bu başlık altında toplanabilmektedir. Onlardan birisi de idğâm'dır. İdğâm başlığı altında idğâma konu olan harflerin durumuna göre vacip, câiz ve mümteni; ilk harfin sâkin olup olmama durumuna göre sağır ve kebîr; birinci harfin ikinciye tam dönüşüp dönüşmemesiyle ilgili kâmil/tâm ve nâqis idğâm gibi konular işlenmektedir. İdğâmın iki kelime arasında gerçekleşmesi esastır. Zira idğâmın çoğu da bu türdendir. Bununla birlikte bazı fiil kalıpları tek kelime içinde de idğâma imkân tanımaktadır. Kur'ân'da birçok örneği bulunan bu uygulama, kırâat farklılıkları bağlamında ele alınacak ve Arap dil bilimindeki karşılığına kısmen de olsa değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, İdğâm, Usûl, Kelime, Kırâat farklılıkları.

One Word Idghâm in The Context of Recitation Differences

Abstract

When the recitation differences are considered in two categories, they are divided into two parts, one of which is usûl differences and the other is fershî differences. The fershî differences, also called such as Fersh al hurûf, are conflicts based only on narration, which are scattered over almost all of the sûras and are not subject to any rule. The differences in usûl, which are also expressed as Qawâid al kulliyya, are described as the thing that covers the whole of the Qur'an and its ruling continues uninterruptedly in a style. Many topics such as imâla, beyne, ishmâm, naql, sekte, teshîl can be listed under this title. One of them is idghâm and under this heading, topics such as wajip, permissible, munteni' according to the status of the letters subjected to idgham; sağır and kebîr according to whether the first letter is consonant or not; kâmil/tâm and nâqis idghâm related to whether the first letter is fully transformed into the second are covered. Idghâm usually takes place between two words. With this, some verb patterns allow idgham in a single word. In this study, this practice, which has many examples in the Qur'an, will be discussed in the context of recitation differences and its equivalent in Arabic linguistics will be partially touched.

Keywords: Recitation, Idghâm, Method, Word, Recitation difference.

1 Bu makale, yazarın "On Kırâat Bağlamında İdğâm Olgusu" başlığıyla Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2019 yılında başlayıp devam etmekte olan doktora tez çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

İdğâm, Arap dili ve kırâat ilminin önemli konuları arasındadır. Kırâat ve tecvîd alanında kaleme alınan her eserde bu konu üzerinde mutlaka durulmuştur. Kırâat ilminin ortaya çıktığı ilk günden beri artarak devam eden kırâat çalışmaları tek bir amaca hizmet etmektedir; o da Kur'ân'ın sahih olan on kıraatini en doğru bir şekilde gelecek nesillere aktarmaktır. Bu bağlamda idğâm, Kur'ân icrasıyla doğrudan ilişkili olduğundan Kur'ân öğretmeni ve talebelerinin gündemini sürekli meşgul eden bir konu olmuştur.

İdğâmın sınırları kırâat ilminde, sahih kırâat rivâyetleri esas alınarak belirlenir. Kur'ân tilâvetini kolaylaştırıcı ve güzelleştirici bir fonksiyon icra etmesi açısından tüm kırâat bilginleri idğâm-ı sağîr veya kebîr; kıraatten kıraate değişmekle birlikte az ya da çok mutlaka bu konuyla yakından alakadar olmuşlardır. Ancak ifade edelim ki, idğâm, kırâat ilmini ilgilendirdiği kadar Arap gramerini de ilgilendirmektedir. Nitekim ilk asırlardan itibaren Arap dili grameriyle alakalı yapılan çalışmalarda bu konu hep merkezi öneme sahip olmuştur. Özellikle kelimeyi inceleyen bir ilim dalı olarak sarf, idğâmın tüm imkân ve sınırlarının tartışıldığı bir alan olmuştur. Kırâat bilginlerinin ayrıca birer dilci de olmalarının bir sebebi de budur.

Kırâat, tecvîd, sarf ve nahiv çalışmalarında idğâmın iki kelime arasında gerçekleştiği, aksi takdirde bir kelime içinde oluşacak idğâmın kelimenin yapısını bozacağı üzerinde fikir birliği oluşmuştur. Ancak kelimenin yapısında bozulmanın söz konusu olmayacağı bazı fiil kalıplarında idğâm mümkün, hatta zorunlu olmuştur. Bu fiil kalıpları, kökü üç harfli olan birtakım mezîd fiil bâblarıdır. İdğâmın tanımı, çeşitleri, şartları, sebepleri ve engellerini açıkladıktan sonra kırâat farklılıkları çerçevesinde Kur'ân'da örnekleri de bulunan tek kelime idğâmını ele alacak; kırâat ve dil bilginlerinin konuyla ilgili görüşlerini karşılaştırmaya çalışacağız.

1. İdğâm

1.1. Tanımı

Kök harfleri (مَدَّ) olan if'âl bâbinden mastar bir kelimedir. Kök anlamıyla ilgili iki farklı kullanım bulunmaktadır. Birincisi, (مَدَّ)

kökünden gelen (الدُّغْمَةُ) kelimesi ki bu kelime bütünü oluşturan parçalardan birinin farklı renk özelliği taşımasıdır. Atın baş kısmının vücut renginden farklılık göstermesi bu manada kullanıma bir örnektir.² İkinci ise 'bir şeyin başka bir şeyin mahalline girmesidir. 'Yağmurun toprağın yüzeyini kaplaması veya sıcağın ya da soğuşun etkisini tam anlamıyla göstermesi bu kullanıma bir örnektir. Özellikle, atın ağzına yuları sokma manasında (إدغام اللجام في فم الفرس) ifade-si sözlüklerde sıkça kullanılmakta olup harflerin idğâmıyla ilgili mananın bu kullanımdan geldiği ifade edilmektedir.³

Terim anlam olarak idğâm, kurrâ ve dilciler tarafından iki farklı şekilde tanımlanmıştır. Kırâat bilginlerinin tarifine göre idğâm, iki harfi şeddelymiş gibi tek harf olarak telaffuz etmektir.⁴ Nahiv ulemasının tarifine göre ise, seslerin birbirine yaklaşması,⁵ dilin iki harfi seslendirmek üzere bir kez hareket ettirilmesi ve her iki harf için dilin bir konumda bulundurulması,⁶ demektir.

Kıraat ehli ile dilcilerin yapmış olduğu tanımlar arasında pek bir fark olduğu söylenemez. Her iki tanımın kullandığı sözcükler farklı olsa da vardığı sonuç itibarıyla idğâm iki harf arasında cereyan etmektedir. Bunlardan birincisinin sakin ikincisinin harekeli olması esastır. Ancak birden çok kırâat açısından bakıldığında; idğâma uğrayan harflerden ilkinin harekeli olduğu birçok uygulamanın olduğu bir vakıadır. Bu durumda dilcilerin, birinci harfin sakin

2 Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 4/202-203.

3 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/203; Yaîş b. Ali İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, thk. Muhammed Münîr ed-Dimeşki (Mısır: İdâretü't-Tabâati'l-Müneyyera, ts.), 10/k121; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lugati ve sihâhu'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1979), 5/1920; İnas Kemâl Sâlih Yâkûb, *Zâhiratü'l-idğâm beyne'l-lügaviyyîn ve ulemâi'l-kırâati ve't-tecvîd* (Ürdün: Yermük Üniversitesi: Mektebetü'l-Câmiati'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 5.

4 Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 274.; İbrahim b. Saîd ed-Düserî, *Muhtasar-ru'l-ibârât li mu'cemi mustalehâti'l-kırâât* (Riyâd: Dâru'l-Haddâra, 1429), 19.

5 Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.), 139.

6 Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1982), 4/437.; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 121.; Gulâm Nebî b. Gulâm Muhammed Encub, *el-Îlâl ve'ibdâl ve'l-idğâm fi davi'l-kırâati'l-Kur'âniyyeti ve'l-lehecâti'l-Arabiyye* (Mekke: Mekke Kız Eğitim Fakültesi, 1989), 498.

olmasını şart koşmalarını, idğâm edilmeden önce ilk harfin harekeden soyutlanarak sâkin kılınması şeklinde anlamak gerekmektedir.⁷ Nitekm Ebu'l-Kâsım ez-Zeccaci (öl. 337/949) idğâmıla ilgili yapmış olduğu bir açıklamasında bu durumu şöyle ifade etmiştir: “İdğâm, aynı cinsten veya yakın mahreçten iki harfin yan yana gelmesi neticesinde ilk harfin sakin kılınıp ikincisine katılmasıyla gerçekleşir ki bu durumda şeddeli tek bir harfe dönüşür.”⁸

Genel bir tanım yapacak olursak; idğâm, mahreç ve sıfat olarak her ikisi de aynı veya yakın, yalnız mahreç ya da sıfat olarak aynı veya yakın iki harfin yan yana gelmesi durumunda ilk harfin, harekeli ise önce sâkin kılınıp, daha sonra ikinci harfe benzetilerek şeddeli tek bir harfmış gibi okunmasıdır.

1.2. İdğâm'ın Şartı

İdğâmın iki unsuru vardır: Müdğam ve müdğamun fih. İdğâm edilen, yani ilk harfe müdğam, kendisine katılan, yani ikinci harfe de müdğamun fih denir. Müdğam ve müdğamun fih ile alakalı öne sürülen şartlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi müdğamda, diğeri ise müdğamun fih'tedir. İdğâm ekseriyetle iki kelime arasında gerçekleştiğinden bazen bu iki kelimeyi birbirine bağlanmaktan alıkoyan bir engel bulunur. Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429)'ye göre idğâma konu olan iki harfin aynı anda söz ve yazıda veya sözde olmasa da en azından yazıda bir arada bulunması müdğamda aranan bir şarttır. Söz ve yazıda aynı anda bir arada bulunan idğâma (قَلْبُ رَبِّ) kelimeleri örnek olarak verilebilir. Örnekte () ile () arasında ne yazıda ne de kelimada onları bir araya getirecek engel bulunmamaktadır. Telaffuzda ayrı gibi gözükeneye ise (إنه هو) ifadesini örnek olarak gösterebiliriz.⁹ Burada telaffuzda müdğam ile müdğamun fih arasında bir uzatma (fâsıla) vardır ve bu, idğâma engel bir durum görülmemiştir. Çünkü idğâmda yazıya itibar edilir, telaffuza değil. Yazıda mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harf yan yana gelmiştir. Her ne kadar okuyuşta arada bir fasıla

7 Abdulfettah es-Seyyid Acî el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî* (Medine: Mektebetü Tayyibe, ts.), 218.

8 Abdurrahman b. İshâk Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-nahv* (Ürdün: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 413-414.

9 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278.

varsa da yazıda herhangi bir engel gözükmemektedir. Bir de buna tersten bir örnek vermek gerekirse onun için de (أنا نذير) ifadesini zikredebiliriz. Bu örnekte bir önceki örneğin tersi bir durum söz konusudur. Şöyle ki, aslında telaffuzda iki nûn arasında bir fâsıla (ayırıcı/engel) bulunmamakta; lakin yazıda idğâma konu olacak olan harflerin arasına elif girmiş ve idğâma engel olmuştur.¹⁰

Diğer bir şart da müdğamun fih'te aranır. O da müdğamun fih'in, müdğama bitişik olduğunda bir harften çok olmasıdır.¹¹ Buna Kehf sûresi 37. ayetindeki (كَلَّفَاكَ) kelimesini örnek gösterebiliriz. Zira bu kelimedede hiçbir kıraat imamı idğâm yapmamaktadır.¹²

1.3. İdğâmın Sebepleri

İdğâm'ın sebeplerini yan yana gelen iki harfin niteliği belirler. Bu iki harften ilkinde müdğam ikincisine müdğamun fih demiştik. Müdğam ve müdğamun fih olan bu iki harfin mahreç ve sıfat yönüyle birbirlerine olan yakınlığı idğâmın gerçekleşmesine sebep olmaktadır. En yaygın kabul görüşe göre idğâm, müdğam ve müdğamun fih'in cinsine göre üç grupta ele alınır: Temâsül, tecânüs ve tekârub.

1.3.1. Temâsül (İdğâm-ı Misleyn)

Temâsül, müdğam ve müdğamun fih'in mahreç ve sıfat bakımından aynı olmasıdır.¹³ İki harfin mahreç ve sıfat olarak aynı olması o harflerin aynı harfler olduğunu söylemenin ilmî bir ifadesidir. Bir başka tanımlamaya göre temâsül, iki harfin ismen ve şeklen aynı olmasıdır. (فَدَّ دَخَلُوا) veya (إِنَّهُ هُوَ) gibi.

1.3.2. Tecânüs (İdğâm-ı Mütecâniseyn)

10 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr Kastellânî, *Letâifu'l-işârât li funûni'l-kirâât*, thk. Merkezü'd-Dirâsati'l-Kur'âniyye (Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd, 1434), 2/681.

11 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278.; Kastellânî, *Letâifu'l-işârât*, 2/681.

12 Kastellânî, *Letâifu'l-işârât*, 2/681.

13 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278.; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi beşer bi'l-kirââti'l-erbeate aşer* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 31.; Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-İdâetu fi beyâni usûli'l-kirâeti* (Mısır: y.y. ts.), 15.; Encub, *el-İlâl ve'l-ibdâl ve'l-idğâm*, 509.

Tecânüs, İki harfin mahreç olarak aynı sıfat olarak farklı olmasıdır. Böyle iki harf yan yana geldiğinde mahreç veya sıfat birliğini ifade eden tecânüse sebebiyet vermektedir.¹⁴ Bu durumda birincisi müdğam, ikincisi müdğamun fih olmak üzere birbirlerine idğâm edilirler.

Mahreçleri bir, sıfatları farklı mütecâniseyn idğâma (ت) ile (ط)'nın yan yana gelişini örnek gösterebiliriz. Âl-i İmrân 99. ayetinin (وَدَّتْ وَطَائِفَةٌ) bölümünde (ت) harfi, müdğam, (ط) harfi müdğamun fih konumundadır. Bu harflerin ikisi de aynı mahreçten olmak üzere dil ucunun, üst dişlerin köküne değmesi sonucu meydana gelir. Ancak mahreçleri aynı bu harflerin sıfatlarına bakıldığında iki harfin birbirine zıt bazı özellikleri barındırdığı görülmektedir.

1.3.3. Tekârub (İdğâm-ı Mütekâribeyn)

Tekârub, Mudğam ve müdğamun fih konumunda olan iki harfin mahreç ve sıfat olarak ya da yalnız mahreç veya yalnız sıfat olarak birbirine yakın olmasıdır.¹⁵ Mahreç ve sıfat olarak her ikisi yönüyle birbirine yakın olan harflere (ل) ve (ل)'y¹⁶, yalnız mahreç olarak yakın olana (د) ve (س)'i¹⁷ ve yalnız sıfat yönüyle yakın olan harflere de (د) ve (ج)'i¹⁸ örnek gösterebiliriz.

İdğâmın sebeplerini temâsül, tecânüs ve tekârub olmak üzere üçe ayırdık. Bu gruplandırma müteahhir âlimlerin tercihidir. Bunları Sîbeveyh (öl. 180/796) ve Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 386/996) gibi ilk dönem âlimler mütemâsil ve mütekârib olmak üzere iki grupta ele almıştır. Aslında içeriğinde bir değişiklik yoktur; ancak seslerin mahreç ve sıfatlarını ölçen onları daha iyi tetkik eden araç ve gereçlerin gelişmesiyle, sonraki âlimler mütecâniseyn diye üçüncü bir başlığın açılmasının daha uygun olacağı kanaatine sahip olmuştur.

1.4. İdğâmın Engelleri

14 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278.; Abdu'l-Âlî b. Abdurrahman el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalehâti'l-kirâati'l-Kur'âniyye ve mâ yetealleku bih* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 116.

15 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278.; el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalehâti'l-kirâât*, 144.

16 (قُلْ رَبِّ) el-Mu'minûn 23/93.

17 (فَقَدْ سَمِعَ) el-Mücâdele 58/1.

18 (فَقَدْ جَاءَ) Âl-i İmrân 3/183.

İdğâmın gerçekleşmesine engel bazı durumlar vardır. Kimi âlim bunlardan birkaçını zikretmekle yetinirken kimisi de idğâma engel daha fazla durumdan bahsetmiştir. Yine bu engellerin bir kısmı üzerinde ulemanın ittifakı varken bazıları ise ihtilaflıdır. İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) üzerinde ittifak edilen engellerin üç olduğunu ve tüm itiflaflı olan engelleri idğâm hakkında telif ettiği eserinde detaylı olarak aktarmaktadır.¹⁹

1.4.1. İdğâma Engel Olduğu Hususunda Üzerinde İttifak Edilen Durumlar

1.4.1.1. Zamir Olan Tâ (ت)

Mudğam konumunda bulunan harfin zamir olan “tâ” olması idğâma engel bir durumdur.²⁰ Bu zamirin muhatap (ikinci şahıs) veya mütekellim (birinci şahıs) için olması durumu değiştirmez. Bu duruma örnek olarak (كُنْتُ تُرَابًا)²¹ ve (أَفَأَنْتَ تَسْمَعُ)²² ayetlerini zikredebiliriz. Bu tür zamirlerin kendisi gibi mahreç ve sıfatı aynı olan (misleyn) harfe, idğam olmama sebebi faillerin karışmasını önleme titizliğidir. Çünkü idğam her iki zamirin idğam olduktan sonra tek şekilde okunmasına sebep olmaktadır.²³

İbnü'l-Cezerî, merfû zamir olan tâ'nun idğâma engel olması hususunda ittifak olduğunu ifade etmekte; ancak İthâf sahibi Şihâbüddîn Ahmed ed-Dimyâtî el-Bennâ (öl. 1117/1705), el-Hasan el-Basrî'nin bu zamirde idğâm ettiğini rivayet etmektedir.²⁴ el-Hasan el-Basrî, şâzz da olsa kendisine nispet edilen bir kırâate sahiptir. Elbette görmezlikten gelinemez. İbnü'l-Cezerî'nin, ittifaktan kastettiği kırâat ehli ile dilcilerin bir iki farklı görüş hariç büyük oranda aynı görüşte olmasıdır.

19 Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, “el-İlâm fî Ahkâmî'l-İdğâm (Nazmen ve Şerhan)”, *Mecelletü me'hadi'l-imâm eş-Şâtîbî* ed. Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin Berheci, (Medîne: Câmîatu'l-İslâmiyye, 1438), 300-326.

20 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279.; el-Bennâ, *İthâf*, 31.; Muhammed Mekkî Nasr el-Cirey-sî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fî ilm-i tecvîdi'l-Kur'âni'l-mecîd* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2011), 141.

21 en-Nebe 78/40.

22 Yûnus 10/42.

23 Encub, el-İlâl ve'l-ibdâl ve'l-idğâm, 648.

24 el-Bennâ, *İthâf*, 31.

1.4.1.2. Şedde

İdğâm'a konu olan ilk harfin şeddeli olması idğâm için engel bir durumdur. Bu durumda idğâm'ın olmayacağı hususunda ittifak vardır.²⁵ (ذوقوا مسَّ سَقَرٍ)²⁶ ve (أَوْ أَشَدُّ ذِكْرًا)²⁷ ayetlerini örnek gösterebiliriz.²⁸ Burada idğâmın gerçekleşmeme sebebi söz konusu müdğâmın iki harf olması ve idğâm olması halinde birinin kaybolacak olmasıdır.

1.4.1.3. Tenvîn

Tenvin sakin bir nûn demektir. İki harfin yan yana gelmesine engel olur. Aynı şekilde müdğâm konumundaki ilk harfin tenvinli olması idğâma mani bir durumdur.²⁹ (عَفُورٌ رَحِيمٍ) örneğinden hareket edecek olursak buradaki gerçekleşmeyen idğâm birinci râ'nın ikinci râ'ya olan idğâmıdır. Yani (عَفُورٌ رَحِيمٍ) şeklinde okunması mümkün değildir.

İdğâma engel teşkil eden bu üç başlık iki harfin iki kelime arasındaki durumuyula ilgilidir. Bunların yanı sıra özellikle sarf kitaplarında bir kelimedede olup idğâma engel teşkil eden durumlardan da bahsedilir. Bunlardan birkaçını aktarmak isteriz.

1. Dört vezinde gelen isimlerde idğâm olmaz. O vezinler (فَعْلٌ), (فَعْلٌ), (فَعْلٌ), ve (فَعْلٌ) vezinleridir. (فَعْلٌ) vezninde gelene (فَعْلٌ), (فَعْلٌ) vezninde gelene (فَعْلٌ), (فَعْلٌ) vezninde gelene (فَعْلٌ) ve (فَعْلٌ) vezninde gelene de (سُرْرٌ) kelimelerini örnek verebiliriz. Bu kelimelerde fiil vezinlerindeki aksine idğâm yapılmaz. Bunun gerekçesini dil bilginleri isimlerdeki hafifliğe bağlamaktadır. Ayrıca bu kelimeler idğâm edilirse karışma ihtimalleri de söz konusudur. Çünkü (ظَلَّلٌ) ve (سُرْرٌ) kelimeleri idğâm edildiğinde (ظَلَّلٌ) ve (سُرْرٌ) şeklinde olmaktadır. Bu durumda idğâm çözülmek istediğinde müdğâm ve müdğâmın fih'in harekesini tayin etmek zor olacaktır.³⁰

25 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279.; el-Cireysî, *Nihâye*, 141.

26 el-Kamer, 54/48.

27 el-Bakara, 2/200.

28 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279.; el-Bennâ, *İthâf*, 31.

29 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279.; el-Bennâ, *İthâf*, 31.; el-Cireysî, *Nihâye*, 141.

30 Kemâl Sâlih Yâkûb, *Zâhiratü'l-İdğâm*, (Ürdün: Şa'biyyetü'l-Mecmûât, 2003), 60-61.; Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku's-sarfî* (Beyrut: Dâru'n-Nehdatü'l-Arabiyye, 2014), 191.

2. Birinci harfin kelimenin başında olması idğâma engel teşkil eder. Buna (دَنَّ) kelimesini örnek verebiliriz. Burada harfin başta bulunmasının idğâma engel olması, kelimenin telaffuz edilememesi sebebiyledir.

3. (دُحْرَجَ) örneğinde olduğu üzere rubâî mücerred olan (جَلْبَبَ) ye mülhak bâblarda idğâm gerçekleşmez. Burada idğâmın gerçekleşmeme sebebinin veznin zayi olma endişesinin olduğunu söylemek mümkündür.

4. Taaccüb sîgasında gelen misleyn idğâm olmaz. Taaccüb sîgası ikidir: (مَا أَفْعَلَهُ) ve (أَفْعُلُ بِهِ). Burada konumuza medar olan vezin (أَفْعُلُ) veznidir. Örnek olarak إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِالْمُحْسِنِينَ ifadesini zikredebiliriz. Burada idğâma engel olan durum çözümlenin (idğâmsızlığın), kelimenin yapısını ancak bu şekilde ifade edecek olmasıdır.³¹

1.4.2. İdğâma Engel Olduğu Hususunda Üzerinde İhtilaf Edilen Durumlar

Hazf

Sarf ve Nahiv ilminde hazfin birkaç versiyonu bulunmaktadır. Buradaki hazf, nâkıs muzârî fiilin sonundaki illet harfinin, cezmeden bir âmil sebebiyle düşmesidir. Âl-i İmrân sûresi 85. Ayetinde وَمَنْ يَبْتَغِ وَيَتَّبِعِ ifadesi yer almaktadır. Ayeti kerimedeki (يَبْتَغِ) kelimesi aslında (يَبْتَغِي) şeklinde yâ iledir. Yâ harfi cezm alameti olarak düşmüştür. Düşünce yâ'nın evvelindeki (غ) harfi bir sonraki kelimenin ilk harfiyle misleyn olmuştur. İlk bakışta bu iki harf arasında idğâm ilişkisi göze çarpsa da aslı itibarıyla iki harf arasındaki 'yâ' idğâma engel olmaktadır. Hazfolan 'yâ'nın idğâma engel olması hususu kırâat imamları nezdinde ihtilafıdır.³² Büyük çoğunluğu ilk harfin izharıyla okurken Ebû Amr, idğâm ile okumaktadır.³³

İdğâmın engelleri kapsamında zikredilen bu durum dışında ihtilafı olan birçok engelden bahsetmek mümkündür. Konuyla alakadar

31 Kemâl Sâlih Yâkûb, *Zâhiratü'l-idğâm*, 66.

32 es-Sîrâfi, *İdğâmu'l-kurrâ*, 38.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/279.; el-Bennâ, *İthâf*, 31.; Kastellânî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/683.; el-Cireysî, *Nihâye*, 142.; İbnü'l-Cezerî, "el-İlâm fî Ahkâmi'l-İdğâm", 311.

33 el-Bennâ, *İthâf*, 227.

olan her müellif ihtilaf edilen engeller başlığı altında hem sayısal hem içerik olarak farklı maddeler zikretmiştir. Her bir engeli tanıtmak için alanımız yeterli olmadığından ilgili kaynağa yönlendirmekle yetinmek istiyoruz.³⁴

1.5. İdğâmın Çeşitleri

1.5.1. İdğâm-ı Sağîr

İdğâm-ı Sağîr, mütemâsil, mütecânis ve mütekârib olsun farketmeksizin idğâma konu olan iki harften ilki sâkin olan idğâm türüdür.³⁵ Mütemâsileyn'e *أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ*,³⁶ Mütecâniseyn'e *يَا بُنَيَّ* ya *بُنَيَّ*,³⁷ Mütekâribeyn'e de *رَبِّ غُفْرٍ*³⁸ ayetini örnek verebiliriz. İdğâm-ı sağîr denmesinin sebebi müdğâmın, zaten sakin olmasından dolayı ayrıca bir îlâl işlemine ihtiyaç duymamasıdır.³⁹

1.5.1.1. İdğâm-ı Sağîr (Mütemâsileyn)

Mahreçleri ve sıfatları aynı veya bir diğer ifadeyle ismen ve şeklen aynı olan iki harf karşılaşır da bunlardan ilki sakin olursa, iki durum haricinde idğâm olması vacip olur. Bu iki durum müdğâm'ın med harfi veya hâ-i sekt olmasıdır. Med harfi olması halinde izhâr vacip olur. Yani *ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ* örneğinde iki vâv arasındaki ilişkide olduğu gibi İdğâm olmaz. Hâ-i sekt olana gelince, onun idğâmı iha tilaflıdır. Hâkka sûresi 2. Ayeti kerimesi (مالیه) kelimesiyle bitip;²⁹ Ayet (هلك) sözcüğüyle başlamaktadır. Vasil halinde bu iki kelime arasında idğâm-ı misleyn koşulları oluşmaktadır. Ancak hâ-i sekteye has bir durum olarak burada idğâm edenler olduğu gibi izhâr edenler de vardır. Dolayısıyla müdğâm'ın harf-i med ve hâ-i sekt olması dışında müdğâmın fih ile mahreç ve sıfat bakımından aynı olması halinde idğâm gerekli olur ve bu tür idğâma da idğâmü'l-mütemâsileyni's-sağîr denir.

34 İbnü'l-Cezerî, "el-Îlâm fî ahkâmî'l-idğâm", 310-315.; el-Bennâ, *İthâf*, 31-33.; ed-Dabbâ', *el-İdâe*, 16.

35 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/275.

36 el-A'râf 7/160.

37 Hûd 11/42.

38 El-Mu'minûn 23/118.

39 Muhammed Halife Muhammed Miftâh el-Haccâcî, "el-İdğâm beyn'l-lehceti ve'l-kırâe-Dirâsetün Tatbîkiyyetün Alâ Sûreti Yâsîn", *Eğitim Fakülteleri Dergisi* 1/5 (2016), 221.

1.5.1.2. İdğâm-ı Sağîr (Mütecâniseyn)

Mahreçleri aynı sıfatları farklı ilki sakin ikincisi harekeli iki harf yan yana gelirse bunlar birbirlerine idğâm edilir. Buna da idğâmu'l-Mütecâniseyni's-sağîr denir.

Aslî harfler üç bölgeden, on yedi mahreçten çıkar. Bölgeler boğaz, dil ve dudaklardır. Bunlara küllî mahreç de denir. Her bir bölgenin sınırları içinde birtakım mahreç noktaları vardır ki onlara da cüzî mahreç denmiştir. Mahreç konusu idğâm'ın en can alıcı birinci konusudur. O yüzden mahreçler konusunu detaylı işleyeceğiz. Burada ifade etmek istediğimiz şey mahreçleri aynı harflerden bahsederken kastımızın cüzî mahreç olduğudur. Örneğin (ط ، د ، ت), (ظ ، ذ ، ث) harfleri dil bölgesine, (م ، ب) harfleri de dudak bölgesine ait aynı noktadan çıkan harflerdir. Bu harflerin herhangi ikisinin yan yana gelmesi idğâm-ı mütecâniseyni meydana getirir. ⁴⁰ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا، ⁴¹ يَا بُنَيَّ اِرْكَبْ مَعَنَا ⁴² اِيَّايَ تَلْمِظُوكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ، ⁴³ اِيَّايَ تَلْمِظُوكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ، ⁴⁴ اِيَّايَ تَلْمِظُوكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ. ayetleri buna bir örnektir.

1.5.1.3. İdğâm-ı Sağîr (Mütekâribeyn)

(ل)'ın (ر)'ya, (ق)'ın (ك)'a idğâm olması hususunda kıraat imamları hem fikirdir. Bu harflerin ilki sâkin ikincisi harekeli olarak peş peşe gelirse önceki sonrakine idğâm edilir. Bu tür idğâma idğâm-ı mütekâribeyni's-sağîr denir.

Mütekâribeyn, harflerin mahreçlerinin veya sıfatlarının yakınlığı sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir. Buradaki yakınlığın ölçüsünü ileride geniş bir şekilde tartışacağız. Ancak şu kadarını belirtelim ki tekârub (yakınlık)'un ölçüsü veya kriteri kıraatten kıraate değişikliğe gösterebilmektedir. Örneğin (قَدْ سَأَلَهَا) ifadesinde (د) harfiyle (س) harfi arasında mahreç veya sıfat olarak bazı imamlara göre yakınlık varken Hafs b. Süleyman (öl. 180/796)'a göre yoktur. İmamların ittifakı yukarıdaki dört harf üzerinedir. ⁴³ اِيَّايَ تَلْمِظُوكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ayetini ⁴⁴ اِيَّايَ تَلْمِظُوكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ örnek verecek olursak burada (ل) ile (ر) arasında mahreç olarak bir yakınlık vardır ve ilk harf sâkindir. Bütün kurrâya göre burada

40 Yûnus 10/89.

41 ez-Zuhrûf 43/39.

42 Hûd 11/42.

43 el-Enbiyâ 21/56.

idğâm-ı mütekâribeyni's-sağîr koşulları gerçekleşmiştir. اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ aye-tindeki⁴⁴ durum da aynı gerekçeyle aynı hükme tabidir.

1.5.2. İdğâm-ı Kebîr

İdğâm-ı Kebîr, üzerine müstakil eserler yazılmış, yekûn olarak da bir hayli yer tutan ve ihtilafı ittifakından fazla olan, daha çok Ebû Amr el-Alâ (öl. 154/771) ile özdeşleşmiş önemli bir konudur. Bunların sağîr ve kebîr diye isimlendirilmesi idğâm olma süreçlerinin, birinin diğerine göre daha fazla işlem geçirmiş olmasındandır. Çünkü idğâm-ı kebîr'de müdğam harekelidir.⁴⁵ İdğâmın gerçekleşebilmesi için müdğamın harekesinin hafzedilmesi gerekir. Bu da idğâm-ı sağîre göre bir işlem daha fazla demektir. Daha anlaşılır olması açısından kısa bir mukayese yapabiliriz.

- İdğâm-ı misleyni's-sağîr: Yalnız idğâm.
- İdğâm-ı mütecâniseyni's-sağîr: Kalb⁴⁶ ve idğâm.
- İdğâm-ı mütekâribeyni's-sağîr: Kalb ve idğâm.
- İdğâm-ı misleyni'l-kebîr: Teskîn⁴⁷ ve idğâm.
- İdğâm-ı mütecâniseyni'l-kebîr: Teskîn, kalb ve idğâm.
- İdğâm-ı mütekâribeyni'l-kebîr: Teskîn, kalb ve idğâm.

Anlaşıyor ki idğâm-ı sağîrin misleyninde sadece idğâm yapmak yeterli olurken mütecâniseyn ve mütekâribeyninde buna kalb işlemi de eklenmekte; idğâm-ı kebirde ise her üç sebebe de müdğamın sâkin kılınması eylemi ilave edilmektedir.

1.5.2.1. İdğâm-ı Kebîr (Mütemâsileyn)

Mahreç ve sıfatları aynı iki harf yan yana gelir ve müdğam harekeli olursa buna idğâm-ı misleyn-i kebîr denir. Bu idğâm çeşidi iki

44 el-Mürselât, 77/56.

45 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274.

46 Müdğam olan harfi müdğamu'n-fih'e dönüştürmektir.

47 Harekeli olan harfi sâkin (cezimli) yapmaktır.

uygulama dışında tek kelimedeki vuku bulmamıştır. O kelimeler de Ebû Amr'a ait olan "مَنَاسِكُكُمْ"⁴⁸ ve "مَا سَأَلَكُمْ"⁴⁹ ayetleridir.⁵⁰

İki kelime arasında gerçekleşen idğâm-ı misleyn-i kebîr uygulamalarına bakıldığında bu idğâm çeşidinin birçok örnekte on yedi harf üzerinde gerçekleştiği görülür. Bu harfler "أ، ج، خ، د، ذ، ز، " "ش، ص، ض، ط، ظ

Müdğâmın dammeli oluşuna örnek: "إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ"⁵¹

Müdğâmın fethalı oluşuna örnek: "وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى"⁵²

Müdğâmın kesralı oluşuna örnek: "وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا"⁵³

Zikredilen örneklerin idğâm ile okunuşu Ebû Amr'ın, es-Sûsî (öl. 261/874) rivâyetine göredir. Örneklerden de anlaşıldığı üzere müdğâm'ın üç hareketi de idğâma elverişlidir.

1.5.2.2. İdğâm-ı Kebîr (Mütecâniseyn)

İdğâma konu olan harflerden birincisi diğer harfle aynı mahreçten ise buna idğâm-ı mütecâniseyn-i kebîr denir. Bu bağlamda "ح، ع، " "ج، " "ت، د، ط، " "ث، ذ، ظ، " "ص، س، ز، " "م، ب

فَمَنْ زُحْرَجَ عَنِ النَّارِ،"⁵⁴ "أُخْرِجَ شَطَاهُ،"⁵⁵ "تَكَادُ تَمَيَّرُ مِنَ الْغَيْطِ،"⁵⁶ "وَالْحَرْبُ ذَلِكَ،"⁵⁷ "يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ"⁵⁸

1.5.2.3. İdğâm-ı Kebîr (Mütekâribeyn)

48 el-Bakara 2/200.

49 el-Müddessir 74/42.

50 Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbü'l-idğâmi'l-kebîr*, thk. Abdurrahmân Hasan el-Ârif (Kâhire: Âlemü'l-Kütüb, 1424), 99.

51 ez-Zümer 39/53.

52 el-Hac 22/2.

53 Âl-i İmrân 3/85.

54 Âl-i İmrân 3/185.

55 el-Feth 48/29.

56 el-Mülk 67/8.

57 Âl-i İmrân 3/14.

58 Âl-i İmrân 3/129.

Misleyn ve mütecâniseyn harfler dışında kalan komşu mahrece sahip harflerin ilki harekeli olarak yan yana gelmesiyle oluşan idğâm çeşidine idğâm-ı mütekâribeyn-i kebîr denir. İdğâm-ı sağır'de olduğu gibi mütekârib harfler kıraatten kıraate değişkenlik gösterebilmektedir. Ancak kıraat imamlarının büyük çoğunluğu ilkesel olarak idğâm-ı kebir uygulamadıkları için konu genel anlamda Ebû Amr el-Alâ (öl. 154/771)'nın tercihi istikametinde gelişmektedir. Ebû Amr, tekârubun alanını olabildiğince esnek tutmuş ve bu kapsamda daha evvel de ifade edildiği gibi dil bölgesi harflerin büyük çoğunluğunu idğâm olabilen harfler olarak ele almıştır. (ج) 'e,⁵⁹ (ش) harfinin (ث) harfinin (ت) 'ya⁶⁰ idğâm edilen uygulamaları bu kapsamda örnek olarak zikretmek mümkündür. Bu harflerin mahreçleri normalde birbirine yakın değildir. Bu ve benzeri harfler ancak müdğam harflerde bulunan yakınlaştırıcı ziyade etkenler sayesinde kurbiyet hakkı kazanabilmektedir ki, o etkenler de genelde sıfatlar olmaktadır.

2. Tek Kelime İdğâmı

Arap dilinde kelime üçe ayrılır: İsim, fiil ve harf.⁶¹ Harfler isim ve fiillerin kabul ettiği şeyleri kabul etmeyen, tek başlarına bir anlam ifade etmeyip isim ve fiil gibi başka kelimelerle irtibatı üzerinden görev ve mana yüklenen kelimelerdir.⁶² Harfler nasıl vaz' edilmişse o şekilde kullanılır, türetilmenin konusu olmazlar. Ayrıca harfler şeddeli olarak belirlenmiş de olabilir. Dolayısıyla harflerde idğâm mevzu bahis olmadığı için konumuz dışında kalmaktadır.

Arapçada isimler başına elif-lâm, sonuna tenvin alabilen ve i'râb olarak mecrûr'un konusu olabilen kelimelerdir.⁶³ İsimlerde misleyn idğâm olmakla birlikte mütekârib idğâmdan bahsetmek de mümkündür. Nitekim dilciler eserlerinde üç kelimeyi⁶⁴ zikrederek bun-

59 *ثَلَاثُ شُعَبٍ* bk. el-Bakara 2/35, 57.; el-Mürselât 77/30.

60 *المَعَارِجُ تَعْرَجُ* bk. el-Meâric 70/3-4.

61 Ebû Recâ Muhyiddin b. Abdulhamîd İbn Hişâm - Cemâluddin Ebû Muhammed Abdullah Yûsuf el-Ensârî, *Sebîlü'l-hüdâ alâ şerh-i katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, thk. Abdulcelîl el-Atâ el-Bekrî (Dimeşk: Mektebetü Dârî'l-Fecr, 2001), 43-45.; Nuraddin Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâidü'z-zıyâtiyye molla câmî*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Şîfa Yayınevi, 2015), 41.

62 el-Câmî, *Molla câmi*, 42.

63 İbn Hişâm - el-Ensârî, *Şerh-u katri'n-nedâ*, 44.; el-Câmî, *Molla câmi*, 57-60.

64 "ست", "وَد", "عدان".

ların bir kelimedeki mütekârib idğam oluşuna örnek olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁵ Bu bağlamda Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî (öl. 392/1002), “سبت” kelimesinin aslının “سدس” olduğunu, sondaki sîn’in, dâl ile olan yakınlığı sebebiyle tâ’ya dönüştüğünü, daha sonra dâl ile tâ arasındaki kurbiyet (yakınlık) sebebiyle dâl’in, tâ’ya dönüştüğünü ve akabinde de tâ’nın tâ’ya idğâm edildiğini ifade etmiştir.⁶⁶ İsimlerde idğâm olmakla birlikte konumuz isimler de olmayacaktır. Çünkü bir kelimedeki idğâmı incelerken amacımız mütekârib olduğu halde idğâm olanlardır. Onlar da hem kıyâsî değil hem de bir elin parmakları adindedir.

Fiillere gelince, Arapça’da fiil üç zamandan birine delâlet eden lafız olup, kök fiil ve türemiş fiiller olarak oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir.⁶⁷ İdğâm-ı mütecâniseyn veya mütekâribeyn, türemiş (mezîd) fiillerde meydana gelir. Bu bağlamda konumuzun mihverî özellikle (تفاعل), (افتعال) ve (تفعّل) bâbları olacaktır.

Kelimede misleyn dışındaki idğâmın hoş karşılanmadığı, hatta cevaz verilmediği bilinmektedir. Bunun sebebi kelimenin yapısının bozulmasıdır. Çünkü eğer idğâm bir kelimedede gerçekleşiyorsa idğâm-dan sonra müdğam, müdğamu’n-fih’e tam dönüşerek şedde ile ifade edilir. Bu da müdğamın misleyn, mütecânis veya mütekârib olarak cinsinin karışmasına sebebiyet verir. Buna verilebilecek güzel bir örnek sâkin nûn’un, vâv veya yâ ile bir kelimedede bir araya geldiği صَوَان, قُنَان, بُنْيَان, قُنَان, صَوَان kelimeleridir. Normalde sâkin nûn’un, vâv ya da yâ ile karşılaşması vacip olarak idğâmı gerektiren bir durumdur. Ancak bu kelimelerde zikredilen harfler bir kelime içinde yan yana gelmişlerdir. Bunların صَوَان, قُنَان şeklinde teşdîd ile okunması, bilmeyen kişi tarafından yanlış anlaşılabilir, kelimenin aslında nûn var mıdır, yok mudur veya idğâma uğrayan harf misleyn midir, yoksa başka bir şey midir tespit edilemeyecektir.⁶⁸

65 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, t.y., 10/152-153; İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Mumti' fi't-tasrîf*, thk. Fahrüddîn Kabâve (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 2/715.

66 Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *Sirru Smâati'l-Îrâb*, (Suudi Arabistan: y.y., 2009), 1/155.

67 el-Câmî, *Molla Câmi*, 43.

68 el-İşbîlî, *el-Mumti' fi't-tasrîf*, 2/711.

Yukarıda zikredilen bâblar kelime olmasına rağmen idğâma konu olması müdğâmın, açıklanan farklı gerekçelerle mazeretin bulunması sebebiyledir. İdğâm olma sebeplerini de irdeleyerek örneklerle bu konuyu açmak istiyoruz.

2.1. İftiâl/افتعال

Kökü üç harf olan fiillere harf eklenerek beş harfe tamamlanan beş mezîd bâb (fiil kalıbı) bulunur. Bu fiiller, beş harfli manasında humâsî diye isimlendirilir.⁶⁹ Bunlardan biri de iftiâl bâbıdır. Bu bâbın hemze ile tâ'sı sonradan eklenmiştir. İdğâma konu olacak olan harf sonradan eklenen ve mudğam konumunda bulunan tâ harfidir.

Tâ harfi harekeli olduğu için bu bâbtaki idğâmlar, kebîr olmaktadır. Sarf ilmi kapsamında birçok örnekten bahsedilebilir; ancak Kur'ân'daki mevcut uygulamalara bakacağımız için tâ'nın, aynı mahreç noktasından olduğu (د) ve (ط) harflerine ve komşu mahreç noktasından olan (ذ) ve (ص) harflerine örnek vereceğiz. Tâ'nın bu harflere bir kelime içinde idğâm olma gerekçesiyle ilgili dilciler, bu bâbta idğâmın gerçekleşmesinin herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermeyeceğini ifade etmektedir.⁷⁰

2.1.1. Tâ (ت)'nın (د) ve (ط)'ya İdğâmı

Örnekler:

”يُكَادُ الْبَرْقُ يَخْطُفُ أَبْصَارَهُمْ“⁷¹

”أَمِنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِي“⁷²

İlk örnekte on kıraat imamının okuyuşuna göre fiil (خَطَفَ . يَخْطُفُ) şeklinde sülâsi olarak gelmiştir. Bu kelimeyi şâz kıraat imamlarından (يَخْطُفُ) ve (يَخْطُفُ) şeklinde okuyanlar olmuştur. Normalde şâz kıraatleri konumuzun dışında tutmuştuk; ancak burada dikkat çekmek istediğimiz husus tâ'nın, kendisinden sonraki harfe tek kelimeye idğâm olabilme potansiyeli olunca ve bu örneği dil bilginleri çokça

69 er-Râcihi, *et-Tatbîku's-sarfî*, 37.

70 Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sibeveyh, *el-Kitâb* (Kâhire: Mekettebü'l-Hancî, 1982), 4/474.

71 el-Bakara 2/20.

72 el-Yûnus 10/35.

zikredince faydası olacağını düşündük. (ط) harfinin şeddeli okunduğu duruma göre kelimenin aslı (يَحْتَطِفُ) şeklindedir. Tâ ile (ط) harfi aynı mahreç harfler olunca tâ'nın idğâmı kaçınılmaz olmuştur.

İkinci örnek tüm kurrânın ittifakıyla idğamlı okunmuştur. Kelimenin aslı (هَدَى), iftiâl bâbına aktarılmış hali ise (اهْتَدَى - يَهْتَدِي) dir. Muzâri olarak gelen fiilde önce tâ'nın harekesi hazfedilmiştir. Bu durumda hâ ile tâ'nın her ikisi de sakin olarak yan yana gelince hâ kesrayla harekelenmiş; daha sonra tâ müdğam konumunda sâkin olup kendinden sonra da aynı mahreçten dâl harfi bulununca tâ harfi ona idğâm edilmiştir.⁷³

2.1.2. Tâ'nın (ذ) ve (ص)'a İdğâmı

Örnekler: “وَهُمْ يَخِصِّمُونَ”⁷⁴, “وَجَاءَ الْمَعْدُرُونَ”⁷⁵.

Örneklerde idğâma konu olan harflerin mütekârib olduğunu görmekteyiz. Zira (ص) harfi de (ذ) harfi de dil ucu harflerindedir. Bu harflerin tâ ile tekârubu bu vesileyledir. İlk örnekteki kelimenin aslı (حَصَمَ - يَحْصِمُ) olup, iftiâl bâbına (اختصم - يختصم) şeklinde aktarılmıştır. Sâd harfi safir sıfatı yönüyle tâ'dan kuvvetlidir. Mahreçleri de birbirine yakın olunca tâ'nın harekesi hazfedilmiş; iki sâkin cem olunca mâkabli kesralanan tâ, mâbâdine idğâm edilmiştir.⁷⁶ İkinci örneğe gelince onun da iftiâl bâbından ism-i fâil olarak geldiğini görmekteyiz. Diğer fiillerle aynı aşamalardan geçen bu fiilin tâ'sı, mahreç kurbiyeti kurduğu zâl harfine idğâm edilmiştir.⁷⁷

2.2. Tefe'ul/تَفْعُلُ

73 Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1985), 2/254.; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî, *el-Keşf an vüçûhi'l-kırââtî's-seb'i ve ilelihâ ve hicecihâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 2/519.; Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-hücce fi'l-kırââtî's-seb'a* (Beyrut: Dâru's-Sahâbeti li't-Türâs, 2010), 102.; Encub, *el-Î'lâl ve'l-ibdâl ve'l-idğâm*, 2/666-667.

74 Yâsîn 36/49.

75 et-Tevbe 9/90.

76 Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 3/397.; Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 600.; Nasr b. Ali b. Muhammed Ebî Abdillâh eş-Şîrâzî İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi vüçûhi'l-kırââtî ve ilelihâ* (Cidde: y.y., 1993), 3/1074.; Encub, *el-Î'lâl ve'l-ibdâl ve'l-idğâm*, 2/672.

77 Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 2/230.; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 321.; Encub, *el-Î'lâl ve'l-ibdâl ve'l-idğâm*, 2/676.

Bu mezîd fiil bâbı, başına bir tâ ve ortasına ayne'1-fiil⁷⁸ cinsinden bir harf eklenerek elde edilir. Mevzubahis (tâ) olunca ikinci harfin durumuna göre hemen idğâm gündeme gelebilmektedir. Buradaki tâ'nın idğâmına imkân tanıyan güç, tâ ile yakınlaşan harflerin aynı veya yakın mahreç oluşunun yanı sıra idğâmın bir karışıklığa sebebiyet vermemesidir. Bu tür idğâm caiz kapsamında olup, buna karşı gerek dilbilim gerekse kıraat otoritelerinden herhangi bir itiraz zuhur etmemiştir. Bazen ittifak, bazen de ihtilafın olduğu idğâmlı okuyuşlar derlendiğinde bu bâbın tâ'sının aynı mahreçten (ط, د), yakın mahreçten (ذ, ص, س, ز) ve hem yakın hem uzak diye ifade edebileceğimiz mahreçlerden (ش) ve (ض) harflerine idğâm olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.2.1. Tâ (ت) (د) ve (ط)'ya İdğâmı

Tâ ile aynı mahreçten olan bu harflerin aynı kelime içinde yan yana gelip İdğâm-ı kebîr olarak etkileşime girdiğini görmekteyiz.

Örnekler:

“قالوا اطَّيَّرْنَا بِكَ”⁷⁹

“ولا تقربوهن حتى يطَّهْرُنَّ”⁸⁰

“الذين يلمزون الْمُطَوِّعِينَ”⁸¹

“أفلم يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ”⁸²

“لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ”⁸³, “يا أيها الْمُدَنِّرُ”

Kur'ân-ı Kerîm'de örneklerini bulduğumuz tâ'nın, (ط) ve (د) harflerine idğâmına yönelik uygulamalarda görüldüğü üzere kelimeler hem fiil hem de fiilden türemiş ism-i fâillerdir. Kelimelerin aslı tefe'ul/تَفَعَّلَ vezninde olup tâ'nın bir sonraki harfe idğâm olması sonucu

78 Üç harfli fiiller fe-a-le fiili esas alınıp, baş harfleri fiilin birinci, ikinci ve üçüncü harflerine isim olarak verilmek suretiyle ifade edilir. Bu bağlamda üç harfli fiillerin ilk harfine fâu'1-fiil, orta harfine ayne'1-fiil ve son harfine de lâme'1-fiil denir.

79 en-Neml 27/47.

80 el-Bakara 2/222.

81 et-Tevbe 9/79.

82 el-Mü'minûn 23/68.

83 el-Müddessir 74/1.

teşdîd ile ifade edilmiştir. Kıraat imamlarının ihtilaf ettiği tek örnek “حتى يَطُهرن” kelimesidir. Bu kelimeyi bazıları sülâsi, bazıları da tefe’ul bâbına aktararak okumuştur. Resm-i Mushaf her iki okuyuşa da imkân sağlamaktadır. Dâl ile alakalı verdiğimiz örneklerde de aynı açıklama geçerli olmakla birlikte onun örneklerinde kurrâ arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olmamıştır. Tüm bu örneklerin caiz kategorisinde değerlendirildiğini ifade etmiştik. Kur’ân-ı Kerîm’de bu hükmü destekleyen örneklerle karşılaşmak da mümkündür. Nitekim (ط)’nın idğâmsız haliyle ilgili “قالوا إنا نَطَيِّرُنَا بكم” ayetini ve (د) ile ilgili de “أفلا يَتَذَكَّرُونَ القرآن أم على قلوب أقفالها”⁸⁴ ayetini tüm kurrâ idğâmsız bir şekilde kıraat etmektedir.

2.2.2. Tâ’nın (ذ) Harfine İdğâmı

(ذ) harfi dil ucu harfi olarak tâ’ya komşu olma pozisyonuna sahiptir. Mahreçlerinin yakın olması idğâmı celbeden bir durum olmasının yanı sıra bazı sıfatlarda ortak notaları da bulunmaktadır. Kur’ân’da hem idğâmlı hem de idğâmsız birçok örneğini görebilmekteyiz.

Örnekler:

“و ما يَذْكُرْ إِلَّا أولوا الألباب”⁸⁵

“لعلهم يَذْكُرُونَ”⁸⁶

“إنما يَتَذَكَّرْ أولوا الألباب”⁸⁷

“لعلهم يَتَذَكَّرُونَ”⁸⁸

Örneklerde zikredilen fiillerin sülâsi olarak aslı “ذكر/ يَذْكُرْ” dur. Tefe’ul bâbına aktarılınca “تَذَكَّرْ” oldu. Tâ’dan sonra mütekârib bir harf olarak (ذ) gelince tâ, ona idğâm edildi.

2.2.3. Tâ Harfinin (س ، ص ve ز) Harflerine İdğâmı

Bu üç harf dil ucundan ve aynı noktadan çıkar. Tâ harfine komşu sıfattan olan harflerdir. Bu harflerin bir ortak noktası da hepsinin sahip

84 Muhammed 47/24.

85 el-Bakara 2/269; Âl-i İmrân 3/7.

86 el-A’râf 7/26, 130; el-Enfâl 8/57.

87 er-Râd, 13/19; ez-Zümer 39/9.

88 el-Bakara 2/221.; İbrâhîm 14/25.; el-Kasas 28/43, 46, 51.; ez-Zümer 39/27.

olduğu safîr sıfatıdır. Zaten mahreç olarak idğâmı mümkün kılan bir yakınlığa sahipken ayrıca safîr sıfatına da sahip olmaları idğâm için daha çekici bir güç olmuştur. Zira safîr sıfatı kuvvetli bir sıfattır. Kuvvetli sıfatta zayıf sıfatı idğâma çeken bir cazibe bulunmaktadır.⁸⁹

Örnekler:

”لا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى“⁹⁰

”إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا“⁹¹

”وَ أَرْبَيْنَتْ وَ ظَنَّ أَهْلِهَا“⁹²

”يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ“⁹³

Bu harflerin tâ ile idğâm olduğu örnekler zikrettiklerimizden ibarettir. Birinci örnekteki fiilin aslı (سمع - يسمع)‘dan tefe’ul bâbıba aktarılarak (تَسْمَعُ - يَتَسَمَعُ), ikinci örnekteki fiil (صدق - يصدق)‘dan (- تَصَدَّقُ - يَتَصَدَّقُ)ya, üçüncü örnekteki fiilin aslı ise (زان - يزين) olup, (تَزِينُ - يَتَزَيَّنُ) fiiline aktarılmıştır. Böylece tâ harfi mahreç yakınlığı ve safîr sıfatı sebebiyle kendinden sonraki harfe idğâm olarak fiiller (يَصَدَّقُ), (يَسْمَعُ) ve (يَزِينُ) haline dönüşmüştür.⁹⁴

2.2.4. Tâ'nın (ش) ve (ض)'a İdğâmı

Şîn harfinin çıkışı dil ortasının üst damağa dokunması, dâd'ın çıkışı ise dil kenarının üst azı dişlerine sürtünmesiyledir. Şîn ve dâd harflerinin her ikisi de kuvvetli harflerdir. Müdğamu'n-fîh konumundayken idğâmı rahatlıkla kabul ederler.

Örnekler:

”وَ إِنْ مِنْهَا لَمَّا يَشْتَقِقُ فَيُخْرِجُ مِنْهُ الْمَاءَ“⁹⁵

89 Mekkî, *el-Keşf*, 2/222.

90 es-Sâffât 37/8.

91 en-Nisâ 4/92.

92 Yûnus 10/24.

93 el- Müzzemmil, 73/1.

94 Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, thk.

Şevki Dayf, (Mısır: Dâru'l-Maârif, t.y.), 547.; Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîit* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2010), 4/24; 6/38.

95 el-Bakara 2/74.

“لعلهم يَضْرَعُونَ”⁹⁶

(ش) ve (ض) harfleri de tefe’ul bâbının tâ’sının kendilerine idğâm olduğu harflerdendir. Bu harflerin, idğâma konu olmasını daha önce ele aldık. Orada da belirttiğimiz üzere (ش) ve (ض) harfleri tâ’nın mahrecine yakın sayılmazlar. Buna rağmen idğâm edilmelerinin temel sebebi (ش)deki tefeşşî ile (ض) harfindeki istitâle sıfatıdır. Özellikle Şîn’deki tefeşşî’nin özelliği sesin ağız içinde yayılmasını sağlamaktır. Ses ağız içinde yayılınca o sıfat özelliğini taşıyan harfin mahreciyle tâ arasında bir kurbiyet oluşur ve idğâma elverişli hale gelir. Benzer durum istitâle sıfatı için de söz konusudur. İstitâle, yalnız dâd’a ait olup mahrecinin lâm harfine doğru uzamasını sağlayan bir sıfattır. Lâm ile tâ’nın mahreci birbirine oldukça yakındır. Böyle olunca hem tefeşşî sıfatı sayesinde (ش), hem de istitâle sayesinde (ض) harfi, tâ’nın idğâmına muhatap olmuştur.

Birinci örnekte kelimenin aslı (شَقَّ . يَشُقُّ), diğer örnekteki fiil ise (ضَرَعَ . يَضْرَعُ) kökünden olup; tefe’ul bâbına aktarıldıktan sonra tâ’nın şîn’e ve dâd’a idğâm olmasıyla (يَشُقُّ) ve (يَضْرَعُ) olmuştur.⁹⁷

2.3. Tefâul/تَفَاعُلْ

Bir kelime içinde müdğam ve müdğamu’n-fih’in bulunup bunların idğâmına herhangi bir şeyin engel olarak görülmediği bir başlık da kendinden sonraki harfe idğâm olan tefâul/تَفَاعُلْ bâbının tâ’sıdır. Bir önceki başlıkta olduğu gibi tâ’nın, kendinden sonraki harflerin bir kısmıyla misliyet ve kurbiyet ilişkisi kurarak idğâmın önü açılmaktadır. Bu anlamda bu harflerin bir kelime içinde olması engel olarak görülmemektedir. Çünkü bir kelimedeki harflerin idğâm olmamasının en önemli nedeni müdğam olan harfin aslının unutulup kelimenin başka bir kelimeyle karışacak olmasıdır. Oysa bu bâb’ta karışma ihtimalini önleyen bir sebep bulunmaktadır. Bu sebebi açıklamadan önce tefâul bâbı hakkında kısa bir bilgi aktarmak gerekecektir.

Tefâul/تَفَاعُلْ bâbı aslı üç harfli fiillere harf eklenerek elde edilen türemiş yeni bir fiil kalıbıdır. Bu bâbı ifade eden harf eklentileri

96 el-A’râf 7/94.

97 Ebû Hayyân, Bahru’l-muhît, 1/428.; Encub, el-İlâl ve’l-ibdâl ve’l-idğâm, 705.

standart olarak fiilin başına bir tâ ve fâu'l-fiil ile ayne'l-fiil arasına bir elif ziyade ederek gerçekleşmektedir.⁹⁸ Bu idğâm olmamış halidir. İdğâma uğradıktan sonra bâbın vezni iffâ'ale/إِفَاعِلْ olmaktadır ki böyle bir ziyâde bâb bulunmamaktadır. Dolayısıyla idğâm olduktan sonraki haliyle kelime, tefâul bâbından olduğu izlenimini sunmakta olduğu için herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemektedir. Tüm dil bilginleri bu bâbların idğâmının imkânı noktasında aynı fikirde olmuştur.

Sarf ilmi kapsamında bakıldığında bu bâbın tâ'sının birçok harfe idğâm olduğu görülür. Ancak Kur'ân'da örneği olanlardan yola çıkarak örnekleri aktaracağımız için bir sınırlandırma yapmak durumunda kalacağız. Bu bağlamda buradaki tâ'nın (ظ، ث، ص، ز، د) harfleriyle idğâm ilişkisine girdiğini görmekteyiz.

2.3.1. Tâ'nın (ـا) İdğâmı

Tâ ile dâl'ın aynı mahreçten olduğunu bilmekteyiz. Bu iki harfin sık sık karşılaştıkları da bir vakıadır. Tüm kurrânın idğâm ile okuduğu birkaç uygulama bulunmaktadır.

Örnekler:

“فَاذَارُتُمْ فِيهَا”⁹⁹, “حَتَّىٰ إِذَا آذَرَكُوا فِيهَا”¹⁰⁰, “بَلْ آذَرَكَ عِلْمَهُمْ”¹⁰¹.

Aynı mahreçten olan harflerin art arda telaffuzu az da olsa lisana bir külfet getirdiğinden müdğam harekeli (idğâm-ı kebîr) de olsa idğâma yönelim olmuştur. Bu kelimelerin aslı تَفَاعَلْ kalıbındadır. Tâ'dan sonra dâl harfi gelince tâ önce sâkin kılınıp, sonra da dâl'a ibdâl edilerek idğâm edildi. Bu ayetlerin idğâmlı okunuşu hususunda bir ihtilaf yoktur. Ancak benzer hatta aynı kelime olmasına rağmen yine kurrânın ittifakıyla idğâmsız okunuşu da mevcuttur. Onlardan birisi “لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ”¹⁰³ daki

98 er-Râcihî, *et-Tatbîku's-sarfî*, 37.

99 el-Bakara 2/72.

100 el-A'râf 7/38.

101 en-Neml 27/66.

102 el-Bakara 2/282.

103 el-Kalem 68/49.

“تدارك” kelimesidir. Bu kelimelerin idğâm ile okunmamasıyla ilgili herhangi bir gerekçe zikredilmemiştir.

2.3.2. Tâ'nın (ن ve ص) 'a İdğâmı

Dil ucu harfler olan zây ve sâd, tâ'ya komşu olarak Kur'ân'da birer ayette idğâm-ı mütekâribeyn'e konu olmaktadır. Bu harflerin mahrecindeki yakınlık da bir sebep olmakla birlikte asıl barındırdıkları safır sıfatının idğâmı çeken etkili bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁴

Örnekler:

“أَنْ يُصَلِّحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا”¹⁰⁵ ve “إِذَا طَلَعَتِ تَرْأَوْرُ”¹⁰⁶

Bu ayetlerin okunuş pratiğine bakıldığında kıraat imamlarının ilgili kelimeleri idğâmlı ve idğâmsız olarak farklı şekillerde icra ettikleri görülür.¹⁰⁷ Bu meyanda birinci ayeti ele alalım.

Âyetteki “تَرْأَوْرُ” kelimesinin üç farklı okunuşu bulunmaktadır.¹⁰⁸ Birinci okunuş “تَرْأَوْرُ” şeklinde olup, if'alle/أَفْعَلْ bâbının muzâri versiyonunda gelmiştir. İkinci okuyuş, tefâ'ul bâbının idğâmsız hali olan “تَرْأَوْرُ” şeklindedir. Bu durumdaki fiilin aslı bâbın muzari yapısı olan “تتأور” olup, iki tâ'nın art arda gelişi dile ağırlık verdiğiinden bir “tâ” hafzedilmesiyle elde edilmiştir. Bu hazif türü oldukça yaygın olup, caiz bir uygulamadır. Üçüncü okuyuş şekli ise idğâmlı olan kıraattir. Bu okuyuş şekline göre kelimenin aslı “تتأور”dur. Aynı şekilde iki “tâ” art arda gelip, tâ'dan sonra da idğâma elverişli bir harf olarak

104 Tâ'nın bu harflere idğâmıyla ilgili hüccet müelliflerinden kimisi mahreç yakınlığını, kimisi de safır sıfatını ön plana çıkarmıştır. Karşılaştırma yapmak için bk. İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 130.; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 413.; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/428; 2: 775-776.

105 el-Kehf 18/17.

106 en-Nisâ 4/128.

107 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/252, 2/310.; el-Bennâ, *İthâf*, 246, 364.

108 Birinci okunuş şekli İbn Âmir ve Ya'kûb'a, ikinci okuyuş şekli Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir'e ve üçüncü okuyuş da Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer'e aittir. Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *Kitâbü't-teysîr fi'l-kırââti's-seb'i* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 116.; Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kırââti's-seb'a*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007) sayfa sayısı.; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 413.; el-Bennâ, *İthâf*, 364.

(ز) gelince ikinci “tâ” sâkin kılınarak (ز)‘a idğâm edildi ve “تَزَّوْرُ” oldu.¹⁰⁹

İkinci âyetteki “يُصَلِّحَا” kelimesi de hem ihtilafın hem de tek kelimeye idğâmın imkânı noktasında bir örnek sunmaktadır. Şöyle ki, bu kelime imamlar tarafından iki farklı şekilde okunmuştur;¹¹⁰ bunlardan birisi if’âl/إفْعَال bâbının muzârîsi olarak okumadır ki, bu durumda “يُصَلِّحَا” olmaktadır. Diğer uygulama ise kurrânın çoğunluğu tarafından okunan idğâmlı kıraattir. Bu kıraate göre kelimenin aslı “يَتَصَالِحَا” olup, tâ’dan sonra mahreç olarak yakın ve sâfir sıfatına sahip bir harf olarak (ص) geldiği için “tâ” harfi ona idğâm edilmiş ve “يُصَالِحَا” olmuştur.¹¹¹

2.3.3. Tâ’nın (ظ ve ث)‘ya İdğâmı

Örnekler:

“في سبيل الله اتناقلتم إلى الأرض”¹¹² ve “تظاهرون عليهم”¹¹³

(ث) ve (ظ) harfleri dil ucu harfler olmakla tâ’nın yakın mahreci kapsamına girmektedir. İkinci ayetteki “اتناقلتم” kelimesi aslen “تتأقلتم” olup, tâ’nın akabinden gelen harf idğâma elverişli olduğu için “tâ”, (ث)‘ya idğâm edilmiştir. Bu kelimenin idğâm ile okunması hususunda kurrâ arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹¹⁴

Birinci örneğe gelince, âyetteki “تظاهرون” kelimesinin idğâmı hakkında kurrâ arasında birliğin olmadığını, bir kısmının tahfif, bir kısmının da teşdîd ile okuduğunu söylemek mümkündür. Tahfîf ve teşdîd ile okuyan tüm kurraya göre kelimenin aslı tefâul bâbından muzârî fiildir. Bu durumda kelime “تتظاهرون” olmaktadır. İdğâmsız okuyanlara göre fiilde art arda gelen tâ’ların ikincisi hazfedilirken,

109 İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 2/775-776.

110 Birinci okuyuş şekli olan tahfifle okumayı Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefî 1-Âşir gerçekleştirirken, geri kalan kurrâ da teşdîdli okuyuş icra etmiştir. ed-Dânî, *Teyisîr*, 81.; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 213.; el-Bennâ, *İthâf*, 246.

111 İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/428.

112 el-Bakara 2/85.

113 et-Tevbe 9/38.

114 Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 5/419.

idğâmlı okuyanlara göre ise ikinci “tâ” ardından gelen ve elverişli olan (ظ) harfine idğâm edilmiştir.¹¹⁵

Sonuç

İdğâm, idğâm-ı sağîr ve idğâm-ı kebîr olarak iki ve bunların altında mütemâsil, mütecânis ve mütekârib olarak artı üç başlık altında incelenmiştir. Müdğâm’ın sâkin olduğu çeşit olarak idğâm-ı sağîr, iki kelime arasında gerçekleşmektedir. İdğâm-ı kebîr ise hem iki hem de tek kelimedede olmak üzere geniş bir uygulama alanına sahiptir.

Ulaştığımız sonuç itibarıyla tek kelimedede idğâmın, iki kelime arasında gerçekleşen idğâmda olduğu gibi belli kurallar çerçevesinde olgunlaştığını; bu kuralların merkezinde harflerin mahreç ve sıfat ilişkilerinin olduğunu söylemeliyiz. Bu harflerin merkezinde (، (افتعل (تفاعل)) ve (تفاعل) bâblarının (tâ)’sı bulunmaktadır. Söz konusu tâ’nın fiillere sonradan dâhil olup, kendisinden sonraki harfle ya mahreç veya sıfat birliği ya da mahreç veya sıfat yakınlığının olması gerektiği; bunun sınırını belirleyen ise Hz. Peygamber’den gelen sahih kırâat rivâyetlerinin olduğunu anlamaktayız.

Çalışmamız neticesinde Kur’ân-ı Kerîm’de idğâm olmuş haliyle birçok örneği bulunan mezîd fiil bâblarının, idğâm olmamış halleriyle karşılaştırılma imkânı elde edilmiş; ayrıca idğâm bağlamında kırâat farklılıklarının Kur’ân telaffuzunu kolaylaştırmaya yönelik olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Câmî**, Nuraddin Abdurrahman. *el-Fevâidü’z-Zıyâiyye Molla câmî*. thk. İlyas Kaplan. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.
- Cevherî**, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü’l-Lugati ve Sihâhu’l-Arabiyye*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 2. Basım, 1979.
- Cireysî**, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid fî İlm-i Tecvîdi’l-Kur’âni’l-Mecîd*. Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, 4. Basım, 2011.

¹¹⁵ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/287.; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâât*, 104.; Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhît*, 1/468.

- Dabbâ'**, Ali Muhammed. *el-İdâetu fî BEyâni Usûli'l-Kırâeti*. Mısır: y.y., 1. Basım, ts.
- Dânî**, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Kitâbü't-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'i*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- Dûserî**, İbrahim b. Saîd. *Muhtasaru'l-İbârât li Mu'cemi Mustalehâti'l-Kırâât*. Riyâd: Dâru'l-Haddâra, 1. Basım, 1429.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî. *el-Bahru'l-Muhît*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 2010.
- el-Bennâ**, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu Fudalâi Beşer Bi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.
- el-Mes'ûl** Abdu'l-Âlî b. Abdurrahman. *Mu'cemu Mustalehâti'l-Kırâati'l-Kur'âniyye ve Mâ Yetealleku Bih*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 2007.
- Encub**, Gulâm Nebî b. Gulâm Muhammed. *el-İlâl ve'İbdâl ve'l-İdğâm fi davi'l-Kırâati'l-Kur'âniyyeti ve'l-Lehecâti'l-Arabiyye*. Mekke: Mekke Kız Eğitim Fakültesi, 1989.
- Haccâcî**, Muhammed Halife Muhammed Miftâh. "el-İdğâm Beyn'l-Lehceti ve'l-Kırâe-Dirâsetün Tatbîkiyyetün Alâ Sûreti Yâsîn". *Eğitim Fakülteleri Dergisi* 1/5 (2016), 216-230.
- İbn Cinnî**, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Necâr. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1. Basım, ts.
- İbn Cinnî**, Ebu'l-Feth Osmân. *Sirru Sınâati'l-İ'râb*. Medine: y.y., 1. Basım, 2009.
- İbn Ebî Meryem**, Nasr b. Ali b. Muhammed Ebî Abdillâh eş-Şîrâzî. *el-Mûdah Fî Vucûhi'l-Kırâati ve İlelihâ*. Cidde: y.y., 1. Basım, 1993.
- İbn Hâleveyh**, Hüseyin b. Ahmed. *el-Hücce fi'l-Kırâati's-Seb'a*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.
- İbn Hişâm**, Ebû Recâ Muhyiddin b. Abdulhamîd - Ensârî, Cemâ-luddîn Ebû Muhammed Abdullah. Yûsuf. *Sebîlü'l-Hüdâ Alâ*

Şerh-i Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ. thk. Abdulcelîl el-Atâ el-Bekrî. Dımeşk: Mektebetü Dâri'l-Fecr, 3. Basım, 2001.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed. *Lisânu'l-Arab*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1. Basım, ts.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1. Basım, ts.

İbn Yaîş, Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-Mufasssal*. thk. Muhammed Münîr ed-Dimeşkî. Mısır: İdâretü't-Tabâati'l-Müneyyera, 1. Basım ts.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed. *Hüccetü'l-Kırâât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1997.

İbnü'l-Cezerî, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. "el-İ'lâm fî Ahkâmi'l-İdğâm (Nazmen ve Şerhan)". *Mecelletü Me'hadi'l-İmâm eş-Şâtibî* ed. Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin Berhecî. 1/23 Medîne: Câmîatu'l-İslâmiyye, 1438. 300-326.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr Fi'l-Kırâati'l-Aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.

İnâs, Kemâl Sâlih Yâkûb. *Zâhiratü'l-İdğâm Beyne'l-Lügaviyyîn ve Ulemâi'l-Kırâati ve't-Tecvîd*. Ürdün: Mektebetü'l-Câmîati'l-Ürdüniyye, Yermük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

İşbîlî, İbn Usfûr. *el-Mumti' fi't-Tasrîf*. thk. Fahrüddîn Kabâve. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1987.

Kastellânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâifu'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâât*. thk. Merkezü'd-Dirâsati'l-Kur'âniyye. Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd, 1. Basım, 1434.

Mekkî, Ebû muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Keşf An Vücûhi'l-Kırâati's-Seb'i ve İlelihâ ve Hicecihâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1984.

Mersafî, Abdulfettah es-Seyyid Acmi. *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*. Medine: Mektebetü Tayyibe, 2. Basım, ts.

Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1985.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1982.

Zeccâcî, Abdurrahman b. İshâk. *el-Cümel fi'n-Nahv*. Ürdün: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1984.

